

Eksamen i Emne OPG3401

Bacheloroppgave

**Hvorfor gikk norske P-3B Orion til angrep i
Sunnhordland i 1983?**

av

Kadett Baard Christian Nordvik

Godkjent for offentlig publisering

Publiseringsavtale

En avtale om elektronisk publisering av bachelor/prosjektoppgave

Kadetten(ene) har opphavsrett til oppgaven, inkludert rettighetene til å publisere den.

Alle oppgaver som oppfyller kravene til publisering vil bli registrert og publisert i Bibsys Brage når kadetten(ene) har godkjent publisering.

Oppgaver som er graderte eller begrenset av en inngått avtale vil ikke bli publisert.

Jeg(Vi) gir herved Luftkrigsskolen rett til å gjøre denne oppgaven tilgjengelig elektronisk, gratis og uten kostnader	☒ Ja	☐ Nei
Finnes det en avtale om forsinket eller kun intern publisering? (Utfyllende opplysninger må fylles ut)	☐ Ja	☒ Nei
Hvis ja: kan oppgaven publiseres elektronisk når embargoperioden utløper?	☐ Ja	☐ Nei

Plagiaterklæring

Jeg (Vi) erklærer herved at oppgaven er mitt eget arbeid og med bruk av riktig kildehenvisning.

Jeg (Vi) har ikke nyttet annen hjelp enn det som er beskrevet i oppgaven.

Jeg (Vi) er klar over at brudd på dette vil føre til avvisning av oppgaven.

Dato: 10 – 08 – 2021

Forord

I 2020 ble det startet opp med fordypningsemner i 4. semester ved Luftkrigsskolen. Som en del av Kull 70 ble jeg en av de som ble tilbudt disse nye fordypningsemnene. Valget falt på «Luftforsvarets historie». Godt ledet av to svært engasjerende og kunnskapsrike historikere, ble dette også det artigste emnet synes jeg. Det var her jeg fant tematikken jeg ønsket å skrive om, nemlig Luftforsvarets maritime bidrag. Vi fikk tidlig utlevert en oversikt - en tidslinje, som kronologisk pekte på større og mindre begivenheter som har formet og preget Luftforsvaret. Langs denne tidslinjen kunne jeg lese at P-3B Orion under den kalde krigen hadde deltatt i Norges eneste skarpe angrep mot en fremmed statsmakt siden andre verdenskrig. Det ble etter hvert klart for meg at det hersket usikkerhet knyttet til *hvem* man angrep. Hva om vi angrep sovjetiske ubåter? Hvordan skulle det da gå med småstaten Norge, som var totalt militært underlegen det store Sovjet? Det var jo tross alt kald krig! Hvorfor gikk vi til angrep? Dette spørsmålet ble også min sentrale problemstilling. På veien mot svaret har jeg kommet over ufattelig mange spennende detaljer og historier.

Oppgaven ble skrevet i løpet av 4.semester grunnet kommende utenlandstjeneste i 5. og 6.semester. En stor takk til Ole Jørgen Maaø for hans bidrag, både som faglærer i Luftforsvarets historie, men ikke minst som en god sparrings-partner og veileder for denne oppgaven. Jeg må også takke Stian Hauge ved Forsvarets Arkivtjeneste på Jørstadmoen. En særlig stor takk til Riksarkivet, som jobbet iherdig for å avgradere dokumenter og tilrettelegge for et spennende besøk.

Innholdsfortegnelse

FORORD	3
1 BAKGRUNN	5
1.1 FRA SONARBØYER TIL SYNKEBOMBER	5
1.2 PROBLEMSTILLING	6
1.3 METODE	6
1.4 BEGREPSAVKLARING OG AVGRENSNING.....	7
2 SKÅNEVIKFJORDEN LIGGER I RØYK (1983)	8
3 YTRE, SIKKERHETSPOLITISKE ÅRSAKER	10
3.1 SOVJETISKE INTERESSER PÅ SVALBARD (1974)	11
3.2 «WHISKEY ON THE ROCKS, TACK» (1981)	12
4 INDRE, FORSVARSPOLITISKE ÅRSAKER	14
4.1 ANDFJORDEN OG OFOTEN (1970)	14
4.2 LÆREPENGEN FRA SOGNEFJORDEN (1972)	16
4.3 NORGES A/U-MATERIELL.....	19
4.3.1 <i>Sensorer</i>	19
4.3.2 <i>Stridsmidler</i>	21
4.4 DIFFUSE BEGREPER OG UTFORDRENDE KLASIFISERINGSSYSTEMER	22
4.5 «ENNÅ HAR MAN IKKE OPPNÅDD KONTAKT MED FREMMED UBÅT».....	26
4.6 HVILKE NASJONER LUSKET UNDER OVERFLATEN?.....	29
4.7 ANTALL FREMMEDE BESØK OG NORGES TERSKEL.....	33
5 KONKLUSJON	35
6 KILDEKRITIKK	37
7 REFERANSER	38

1 Bakgrunn

1.1 Fra sonarbøyer til synkebomber

Ved bortfallet av NATOs doktrinelle tilnærming om massiv gjengjeldelse på starten av 1960-tallet, ble man igjen opptatt av NATOs flanker. Et eventuelt angrep mot NATO var ikke lenger forventet å komme i form av kjernefysiske angrep mot sentrale befolkningssentra i Europa. Angrepene var forventet å være av en mer konvensjonell art, der Sovjetunionen tok seg inn via NATOs flanker (Klevberg, "Requst tango" 333 skvadron på ubåtjakt - maritime luftoperasjoner i norsk sikkerhetspolitikk, 2012, s. 343). NATO skulle nå svare proporsjonalt med fiendens handlinger – et konsept som grovt oversatt ble kalt «fleksibel respons».

Fremmede ubåter har blitt observert i norske havområder helt siden andre verdenskrig. Slike observasjonsrapporter var innledningsvis enkle og mangelfulle, kom ofte fra lokalbefolkningen, og ble sjeldent analysert. Da antall observasjoner økte kraftig på 1960-tallet ble temaet etter hvert satt på dagsorden, og antall observasjoner ble flere og flere.

Høsten 1963 ønsket Nordkommandoen på Kolsås seg full anti-ubåt-kapasitet på Luftforsvarets maritime patruljefly (Duvsete, 2004, s. 325). Ønsket om en slik kapasitet var nok ikke ene og alene myntet på fredstidsbruk i norske fjorder – men var absolutt «god timing». Svaret ble P-3 B Orion for Luftforsvarets 333 skvadron. I 1969 kunne Norge omsider ta i bruk sine nye skrog - ikke et øyeblikk for tidlig. I perioden fra 1969-1983 ble det meldt inn 175 observasjoner av ukjente undervannsobjekter. 333 skvadronen var en helt sentral aktør for patruljering og overvåking av disse strategisk viktige områdene.

Arbeidsbelastningen ble særlig stor utover 1980-tallet og for 333 skvadronens del nådde man på mange måter klimakset i maidagene 1983, da Norske P-3B Orion gikk til angrep med synkebomber (Gjelsten, 2013).

Angrepene våren 1983 representerer et oppsiktsvekkende brudd med den etablerte praksisen. Patruljering og overvåking kulminerte nå i bruk av våpen – og det i en av den kalde krigens «varmeste» epoker. Hensikten med angrepene kan ha mange årsaksforklaringer. Å angripe en ubåt med en synkebombe derimot, har ikke like mange mulige utfall. I verste fall senker man ubåten.

Var Norge beredt på å senke en fremmed nasjons ubåt i det som fort kunne bli en varm krig? Hvem besluttet bruken av disse våpnene? Traff vi noensinne noen fremmede ubåter? Var det virkelig en ubåt der nede i dypet?

1.2 Problemstilling

Oppgaven tar utgangspunkt i ubåtjakten i Skåneviksfjorden i 1983. Hensikten med oppgaven er å finne ut hvorfor man gikk fra en relativt strømlinjeformet modus - med patrulje, overvåking, og rapportering, til å bryte med denne modusen gjennom angrep mot fremmede undervannsbåter, i det som var en av den kalde krigens mest tilspissede perioder. Det finnes mange rapporter om episodene i Sunnhordland, men ingen nevner *hvorfor* man gikk til angrep. Forfatteren ønsker derfor å rette søkelyset mot involverte beslutningstakere og maktutøvere når følgende problemstilling skal besvares:

Hvorfor gikk norske P-3B Orion til angrep i Sunnhordland i 1983?

1.3 Metode

Det skulle vise seg å være en del utfordringer knyttet til å skrive en slik oppgave. Slike angrep var tross alt av stor sikkerhetspolitisk betydning. Av denne årsak ble også mange av detaljene graderte. Søken etter sannheter ledet meg etter hvert til Forsvarets arkiver på Jørstadmoen. Dessverre ble dette en bomtur ettersom disse dokumentene var avhendet til en lukket del av Riksarkivet. Jeg fikk pratet med enkelte besetningsmedlemmer som deltok under slike angrep. Det var mange som ville prate «off the record», men flere har vegret seg for å stille til intervju i frykt for å bryte Sikkerhetsloven. Denne oppgaven er tenkt som en åpen og ugradert oppgave. Jeg valgte å benytte meg av arkivsøk i jakten på svar. Gjennom en fantastisk velvilje fra Riksarkivet fikk jeg tilgang til en rekke arkiverte dokumenter. Enkelte graderte arkiver ble gjennomgått og avgradert så sent som kvelden før min ankomst til Riksarkivet. Til tross for dette er dessverre mange av dokumentene som er direkte knyttet til ubåtjakten i 1983 enten makulert eller fremdeles hemmeligstemplett. Jeg har derfor også måttet supplere med bruk av åpne kilder som aviser o.l. i svært stor grad for denne oppgaven.

1.4 Begrepsavklaring og avgrensning

Med angrep menes alle former for bruk av våpen med ødeleggende kraft rettet mot ubåter, uidentifiserte objekter i Skåneviksfjorden 1983. Med bakgrunn i dette vil det for P-3B Orion være snakk om synkeminer, samt anti-ubåt torpedoer. Mer detaljerte beskrivelser knyttet til våpnene er dekket i senere kapitler.

A/U: Anti-ubåt.

Periskopdybde: En arbeidsdybde der ubåten er senket under vann, men fremdeles kan observere overflaten ved hjelp av et hevbart periskop.

MTB: Motortorpedobåt

Snorkel: Hev- og senkbart «eksosrør» som muliggjorde å seile neddykket med dieselmotor istedenfor elektrisk motor.

Ekkolodd: En type sonar som sender lydsignaler rett ned for å måle dybden (men også oppdage fisk, ubåter, m.m.)

2 Skånevikfjorden ligger i røyk (1983)

Datoen er 2.mai, 1983. Skånevikfjorden i Sunnhordland er dekket av tykk røyk. Den ellers så stille og fredelige dagen blir overdøvet av lyden av Orion-flyets fire motorer. På havoverflaten vrir det av norske marinefartøy på kryss og tvers. Gjennom flere dager skulle det pågå en intens ubåtjakt i Sunnhordland, med internasjonal pressedekning.

Det hele starter i 10-tiden om morgenen, onsdag 27. april 1983. Forsvaret mottar rapporter om ubåtobservasjoner. Det er to dykkere i Husnesfjorden utenfor Bergen som har sett det de mener er en ubåt. Endre Laurhammer var én av dykkerne. Laurhammer hadde tjenestegjort i Sjøforsvaret og var sikker på at det var en ubåt han hadde observert. Han forteller til NRK samme kveld at de var maksimalt 500 meter unna ubåten. De observerte ubåten i hele 30 minutter, og Laurhammer kunne se hele tårnet på ubåten. Samme dag sendte Forsvaret ut én korvett, to ubåter og et Orion-fly for å lete etter ubåten. Admiral Håkon Bjørn Ellingsen fra Forsvarskommando Sør-Norge mente det var gode mulighet for å kontrollere situasjonen. Han svarte avkrefteende på om de hadde funnet noen ubåt. Det var derimot helt utelukket at den angivelige ubåten var norsk eller alliert. Admiral Ellingsen sa at de vil gjøre alt for å få den til overflaten og få den identifisert (NRK, 1983).

Den påfølgende dag foregikk søket omtrent i samme område, men også lenger sør i Klosterfjorden – øst for Stord. Der fikk både en minesveiper og et P-3B Orion kontakt med en mulig ubåt. En fregatt var nå også kommet til området for å bistå i søket. Den fikk to kontakter med én eller flere ubåter. Etter nærmere peiling fra sistnevnte gikk en Ternerakett av klokken 19:00. Dette var på initiativ fra ledelsen ombord i fregatten - «KNM Oslo». Initiativet var i seg selv ikke en gyldig ildordre. Avfiringen måtte godkjennes av det Maritime Operasjonssenteret, som igjen rådførte seg med Forsvarets Overkommando. Dette var første gang Ternerakettene var avfyrt mot fremmede ubåter. Media fremstilte avfiringen som et «varselskudd». Etter denne torsdagen går man nå ut ifra at man jakter på to ubåter, muligens også flere mini-ubåter. Mini-ubåter var også nytt for norske myndigheter, og ble dagsaktuell i forbindelse med en omfattende svensk ubåt rapport som kom ut bare dager i forveien. Man antok at mini-ubåtene ble benyttet til etterretningsformål av Sovjetunionen (VG, 1983, ss. 1,6-9).

Dagen etter, fredag, oppnådde man på nytt kontakt i samme område som dagen før. Været var bedre denne fredagen - stille sjø og gode forhold. Det ble ikke gjennomført noen angrep

denne dagen, men søket fortatte med full kraft (Bergens Arbeiderblad, 1983, ss. 8-9). Så eskalerer situasjonen.

Lørdag oppnår man kontakt med en mulig ubåt. Den bombes og angripes med hele elleve Terneraketter og en synkebombe. Søndag 1.mai smeller det fremdeles for fullt – nå avfyres man tolv nye Terneraketter. Klokken 21:30 slipper norske P-3 Orion også sine dypvannsbomber etter å ha oppnådd kontakt med en mulig ubåt. Søket var nå fokusert rundt Halsnøy i Skåviksfjorden. I en liten vik ved Halsnøy ble det også observert en oljeflekk på havoverflaten. Det ble gjort ulike undersøkelser av både oljeflekken og sjøbunnen (Bergens Arbeiderblad, 1983, ss. 1-3).

Tirsdag kunne avisene rapportere om at det ikke så ut til å ha vært noen ubåt i Skåneviksfjorden. Sonarkontaktene kunne forklares med mye skrot på bunnen, og oljeflekken kunne muligens stamme fra en sunken oljetank. Man utelukket ikke at det hadde vært fremmede ubåter i Sunnhordland, men vurderte det nå som lite sannsynlig at det hadde vært noen fremmede i Skåneviksfjorden – der man nå hadde bombet intenst lørdag og søndag. Mandag trappet søket ned i styrke. Nå var det primært norske ubåter og P-3 Orion som fortsatte søket. (Bergens Arbeiderblad, 1983, ss. 1-3).

Episodene i Sunnhordland ble en av de mest intense ubåtjaktene i norsk historie. Utstrekningen i tid, fartøyer og distanse bidro nok godt til dette, men mye av oppmerksomheten ble også knyttet til våpenbruken. Episodene ble ilddåpen for den norsk-utviklede Ternemissilen, og Luftforsvarets første skarpe angrep siden andre verdenskrig. Det kan tenkes at både en rekke indre og ytre faktorer har medført bruddet med den etablerte praksisen for ubåtjakt. Fra et indre, forsvarspolitisk perspektiv kan en tenke seg at både presse og media, karriereambisjoner, våpen- og forsvarsmateriell samt økonomi, kan ha hatt en innvirkning. Fra et ytre, sikkerhetspolitisk perspektiv blir «temperaturen» mellom NATO og Østblokken en mulig årsak, men også fremmede ubåters nasjonalitet og besøksfrekvens.

3 Ytre, sikkerhetspolitiske årsaker

I søken etter én eller flere ytre, sikkerhetspolitiske årsaksforklaringer vil det være relevant å ta «temperaturen» på den sikkerhetspolitiske situasjonen som rådet under, og ledet opp til, den aktuelle tiden. Vi skal bruke denne sikkerhetspolitiske redegjørelsen til å se hvorvidt, og i så fall hvordan, angrepene i Sunnhordland 1983 kan ha blitt påvirket av krenkerens nasjonalitet.

Den sikkerhetspolitiske situasjonen mellom vestlige og østlige seierherrer hadde begynt å tilspisse seg allerede de første årene etter den andre verdenskrig. Stiftelsen av NATO i 1949 samlet USA og vestlig-orienterte europeiske land. Splittelsen mellom øst og vest økte. Et opprustingskappløp ble iverksatt, og den kalde krigen var i gang. I de lange tidslinjene har spenningsnivået historisk sett vært volatilt: rolige så vel som svært anspente perioder. En videreutvikling av kjernevåpen-teknologi ledet frem til doktrinelle tilnærmelser om massiv gjengjeldelse. Det innebar at ethvert angrep skulle gjengjeldes med bruk av kjernevåpen. NATO anslo at slike angrep ville være rettet mot sentrale Europeiske og Amerikanske storbyer og befolkningssentra. Dette var en doktrine som både Sovjetunionen og USA benyttet seg av. Etter hvert fikk begge supermakter såkalt «second strike capability»¹, som ledet begge nasjoner inn i en terrorbalanse (Børresen, Gullow, & Tamnes, 2004).

På 1960-tallet endret man tankegang. Nå var det den konvensjonelle krigføringen som igjen stod i sentrum. NATO forventet ikke lenger et Sovjetisk angrep fra luften rettet mot sentrale områder. Nå var frykten at Sovjetunionen skulle angripe via NATOs flanker. Vurderingene var blant annet at Sovjetunionen ville ta kontroll over Sør-Norge og Danmark. Dette for å sikre uhindret seiling fra viktige baseområder i Østersjøen. Man fryktet også at Nord-Norge måtte kontrolleres for å sikre Nordflåtens baser og seilinger. Dette fikk umiddelbart følger for den geostrategiske situasjonen. Nå var norske havområder av høy strategisk viktighet. Samtidig var Sovjetunionen fremoverlent i sitt arbeid med utviklingen av ubåtteknologi og etablering av sitt bastionforsvar i nordområdene. Dermed ble interessen for beskyttelse av Norskehavet og norsk territorium svært høy, sett med allierte øyne. Med den Sovjetiske nordflåten i sterk vekst så man en dertil proporsjonal økning i maritim aktivitet i nordområdene.

(Børresen, Gullow, & Tamnes, 2004) Under den kalde krigen var Norge til stadighet utsatt for ulike maritime grensekrenkelser. Krenkelsene varierte i intensjon. Blant de alvorlige ble

---

¹ Evnen til å gjengjelde et atomangrep (etter selv å ha blitt angrepet)

det blant annet oppdaget sovjetiske fartøy i Varangerfjorden, med avlyttingsutstyr, i 1966 (Terjesen, Kristiansen, & Gjelsten, 2010). Blant de mer «uskyldige» krenkelsene var blant annet en rekke ulovlige oppankringer av handelsfartøyer fra østblokkland, særlig sommeren 1978 (Terjesen, Kristiansen, & Gjelsten, 2010). Sistnevnte episode endte med at Sovjetiske myndigheter gikk langt ved offentlig å beklage for det inntrufne. Det er altså verdt å nevne at det ikke er slik at enhver krenkelse nødvendigvis ble gjort med overlegg. (Johansen, 2016).

3.1 Sovjetiske interesser på Svalbard (1974)

Endringen i strategiske doktriner gjorde altså Norge mer aktuell for Sovjetunionen.

Sovjetunionens «second strike capability» innebar blant annet at de sovjetiske ubåtene kunne treffe USA med raketter avfyrt fra Barentshavet. En gang mellom mai og august 1974 ble det angivelig observert en sovjetisk ubåt ved Grønfjorden på Svalbard. Den norske vurderingen var at Svalbard-området var et mulig operasjonsområde for sovjetiske strategiske ubåter. Det var flere årsaker til dette. Svalbard-området var demilitarisert og det var således forventet at ingen fiende ville operere der. Videre ga også havbunnen i området topografiske fordeler – det var enklere å gjemme seg. En annen fordel var at allierte fregatter og andre overflatefartøy i utgangspunktet ikke ville nå frem tidsnok for en ubåtjakt, om sovjetiske ubåter ble oppdaget. (Det Kgl. Utenriksdepartement, 1974)

17.-20. mai samme år var Norge på flåtebesøk i Longyearbyen. Slike flåtebesøk var ikke uvanlig, men 1974 var første gang en norsk ubåt deltok i flåtebesøket. Dette likte Sovjetunionen dårlig. De mente dette var et brudd på Svalbard-traktaten. Det kan derfor spekuleres i om den angivelige krenkelsen i Grønfjorden «bare» var en respons på flåtebesøket i mai. Allikevel fantes det svært troverdige motiver i «second strike capability»-konseptet i Barentshavet.

I 1974 hadde Norge utviklet visse prosedyrer for fremmede ubåter i norske fjorder – men disse var utformet med utgangspunkt i fastlands-Norge.

Det interessante med denne hendelsen, er at norske myndigheter ikke hadde noen tilsvarende plan for Svalbard – som jo både var norsk og hadde fjorder. (Det Kgl. Utenriksdepartement, 1974)

Denne realiteten ble en stor sikkerhetspolitisk sårbarhet for Norge. Overnevnte informasjon fikk høyeste sikkerhetsgradering – strengt hemmelig. Det hele banet vei for P-3B Orion. Dette

var den eneste maskinen som både hadde anti-ubåtkapasitet, og som samtidig kunne nå frem til Svalbard og begynne søk innen «fornuftig» tid (2-3 timer). Svalbard-situasjonen kan derfor ha skapt økt fokus og utvikling av A/U-prosedyrer for P-3B Orion. Dette kan også tenkes å ha fått prosedyre-messige ringvirkninger for håndteringen av episodene i Sunnhordland ni år senere.

Det er viktig å presisere at den angivelige krenkelsen ikke nødvendigvis var en sannhet. Det hele ble kategorisk avvist av Sovjetunionen. De hadde følgende svar til Sysselmannen på Svalbard:

«August 12, 1974

Dear Sysselmann Beichmann,
referring to our conversation on August 3,
I can now inform you that the Soviet side has no
information about any submarine visiting the
archipelago.

Sincerely yours,
Sergey Grebnev
Consul of the USSR on Svalbard»

(Konsulat av de Socialistiske Sovjetrepublikker Samveldet, 1974)

3.2 «Whiskey on the rocks, tack» (1981)

En hendelse som på ingen måte var tuftet på tvil eller antakelser, var Sovjetunionens krenkelse av svensk territorialfarvann i 1981. At sovjetiske ubåter faktisk eksisterte i våre nærområder, ble omsider bekreftet én gang for alle. Selv den norske befolkning fikk fadesen direkte sendt på TV hjem i stua, da en sovjetisk ubåt av Whisky-klassen gikk på grunn i svensk farvann ved Karlskrona i 1981 (Duvsete, 2004, s. 332). Det kom divergerende forklaringer fra sovjetisk side. Én av forklaringene som ble gitt, var knyttet til den angivelig ferske navigatøren ombord i ubåten.

Han hadde etter sigende navigert ubåten inn i garnet på en svensk fiskebåt, med det resultat at en essensiell navigasjonsanordning knakk. Dette skal ha redusert navigasjonsevnen såpass at ubåten på nytt kolliderte med garnet til nok en fiskebåt. Også dette medførte at et navigasjonssystem knakk av ubåten. Dermed gjenstod det tredje og siste navigasjonsmiddelet, som var så ubrukelig at de til slutt kolliderte med en grunne i Karlskrona. Det ble også hevdet at mannskapet ombord i ubåten ikke var i stand til å bedømme hvorvidt de hadde krysset

territorialgrensen, eller «den grense under vann», som Harald Heide-Steen jr. senere tøyset med på NRK.

Hendelsen fikk enorm medieoppmerksomhet også utenfor de nordiske grenser, og må antas å ha vært et svært pinlig øyeblikk for ledelsen i Moskva. Hendelsen må antas å ha vært det sikreste beviset på at også Norge kunne utsettes for slike grensekrenkelser. Norge hadde tross alt åpenlyst tatt parti med Sovjetunionens motpol gjennom NATO-medlemskapet, noe det nøytrale Sverige ikke hadde. Det er derfor ikke utenkelig at dette kan ha påvirket norske beslutningstakere i ettertid, ved formuleringen av engasjementsreglene for fremmede ubåter. Denne ytre, sikkerhetspolitiske hendelsen kan dermed ha vært en medvirkende årsak til at man engasjerte antatt fremmede ubåter i Sunnhordland to år senere.

4 Indre, forsvarspolitiske årsaker

Tidligere i oppgaven nevnte jeg både presse og media, karriereambisjoner, våpen- og forsvarsmateriell samt økonomi, mulige årsaker til angrepene i Sunnhordland 1983. Med det sagt så er ovennevnte faktorer av indirekte art. En ny, politisk godkjent prosedyre var etter alt å dømme den direkte årsaken til angrepene (NRK, Kveldsnytt 29.april, 1983).

I dette kapittelet skal vi rette fokuset mot de indirekte faktorene i søken etter svar. Hvilke nasjonale bakenforliggende årsaker utformet den angrepspolitikken vi så i 1983?

Innledningsvis skal vi se på et par lignende ubåtjakter før 1983. Deretter ser vi på hvordan Norges A/U-materiell kan ha påvirket prosedyrer for håndtering av fremmede ubåter. Vi skal også se på hvordan et rigid klassifiseringssystem skapte fordeler og ulemper for ubåthåndteringen. Til slutt skal vi se på hvordan presse og media har påvirket håndteringsprosedyrene på både forsvarspolitisk og individnivå.

4.1 Andfjorden og Ofoten (1970)

Midt på dagen den 27.mai 1970, ble det observert unormale bølger i Tysfjorden. Det var tre sivile som rapporterte inn observasjonen til den lokale lensmannen. Lensmannen hadde også fått inn et lignende varsel dagen før. Han bestemte seg for å varsle Sjøforsvarskommando Nord-Norge (SKN). Dette skulle vise seg å bli én av flere rekker med observasjoner de kommende dagene. Den 29.mai 1970, to dager etter den første observasjonen, observerer pilotene ombord i et Widerøe-fly en neddykket ubåt på vei inn i ytre Ofotfjord.

Motortorpedobåter og mineleggerfartøy ble umiddelbart sendt til området. For P-3'ens del var Andfjorden Andøyas «bakhage» - Orion-flyet var kjapt i gang med slipp av sonarbøyer. (Gjelsten, 2013, ss. 59-62).

Letingen i Tysfjord og Ofotfjord fikk navnet «Operasjon Duck» (Forsvarsstaben, 1970). For Tysfjord ga søket ingen resultater, men i Ofotfjord fikk ubåten KNM «Skolpen» passiv sonarkontakt (hydrofonkontakt) 31.mai. Denne kontakten fikk klassifisering som elektromotor. Samtidig observerte man skumsprut i samme retning som hydrofonkontakten. Etter hvert lyktes man også å oppnå radarkontakt med et mulig periskop. I tillegg fikk man også treff kontakt via aktiv sonar. Begge disse kontaktene ble vurdert å være den samme ubåten i Ofotfjorden.

Ubåten forsvant etter hvert ut av Ofotfjorden. Alle disse kontaktene ble vurdert til å gjelde den samme ubåten som ble observert av Widerøe-pilotene to dager tidligere. (Forsvarsstaben, 1970).

2.juni rapporterte O/S Andenes om en fremmed ubåt i Andfjorden. Klokken 23:59 kunne O/S Andenes se blinkende lys og eksos. Avstanden var to nautiske mil. Det blinkende objektet forsvinner når O/S Andenes setter kurs mot det. De lykkes allikevel med å holde sonarkontakt i hele 10 minutter med objektet som bever seg under vann. I den hemmeligstemplede rapporten var FST klar i sin tale:

«Det ansees tilstrekkelig bevist at fremmede ubåter ved 2 anledninger har krenket norsk territorialgrense og operert ulovlig neddykket i norsk indre farvann, nemlig:

- i Ofotfjorden 29-31.mai 1970 og
- i Andfjorden 2-3 juni 1970

Det er videre mulig at en fremmed ubåt har operert i Tysfjord den 27.mai (kan være samme ubåt som den 29 mai gikk inn Ofotfjorden).

FST har ingen opplysninger som kan bidra til å identifisere ubåtens nasjonalitet.»

(Forsvarsstaben, 1970)

Episodene i Ofotfjord og Andfjorden ble begge to tydelige beviser på at vi ble krenket av én eller flere fremmede nasjoner, men at vi ikke lyktes med å fremskaffe tilstrekkelig beviser for å peke ut ubåtenes nasjonalitet. Det kan tenkes at den manglende evnen til å identifisere ubåtene kan ha vært medvirkende årsak til et økt ønske om å tvinge opp eventuelle «krenkere» i Sunnhordland i 1983.

4.2 Lærepenge fra Sognefjorden (1972)

Den 12. november 1972 klokken 13:50 kom det inn en melding om et sannsynlig periskop ved Vangsnes – østgående. Periskopet ble observert med kikkert halvannen kilometer fra land. Klokken 20:40 samme kveld merket en fergeskipper ved Årdal en radarkontakt som fulgte fergen. To dager senere, 14. november klokken 15:30, ble det på nytt observert et antatt periskop – denne gangen ved Feios. Tidlig på morgenen dagen etter, ble det hørt en kraftig oppstart og motordur utover fjorden ved Solvorn. Om kvelden 21. november ble det observert seks røde lys over fjorden. Alle disse rapportene ble vurdert som pålitelige. To ubåter, to fregatter, åtte motorkanonbåter, to britiske og ett norsk helikopter, samt en P3B Orion ble satt inn i søket.

Tre dager etter at de seks røde lysene ble observert, fikk den norske ubåten «Sklinna» hydrofonkontakt i fjorden, klokken 03:25 om natten. Kontakten var kun 700 meter unna. Den ble vurdert til å være lyden av en elektromotor. Man vurderte det som sannsynlig at en fremmed ubåt lusket i Sognefjorden. Det ble igangsatt en storstilt jakt.

Overkommandoen gikk etter hvert ut i media og forklarte at leteaksjonen hadde vært svært vanskelig. Daværende forsvarsminister Johan Kleppe gikk ut og sa at det var *«helt på det rene at en fremmed ubåt har vært innenfor norsk territorialfarvann»*. Videre understreket han at Forsvaret ville fulgt en annen prosedyre i krig enn de valgte i Sognefjorden. Kleppe fremhevet at de for denne hendelsen prioriterte å ta hensyn til menneskeliv. (Sandefjords Blad, 1972).

At Kleppe bekrefter de to ubåtenes tilstedeværelse kan synes som et forsøk på å fortelle, både den fremmede ubåten, og den norske befolkning, at Norge hadde en viss grad av kontroll med hva som foregikk. Men i likhet med hendelsene i Andfjorden og Ofoten to år tidligere, lyktes man ikke med identifisering denne gangen heller. Kleppes uttalelser om fredstidsprosedyrer og hensyn til menneskeliv fremstår i beste fall som en politisk korrekt unnskyldning hvorfor Norge ikke lyktes med å identifisere og håndtere hendelsen bedre.

Dette var ikke første gangen Forsvaret eller militærpolitiske representanter måtte svare for seg. Frem til 1970 hadde det tross alt vært 36 hendelser klassifisert som «mulig» eller «sikker ubåt» (Gjelsten, 2013, s. 50). Fremdeles klarte man ikke å identifisere ubåtene, ei heller å håndtere dem. Også etter hendelsene i Andfjorden og Ofoten i 1970 ble Forsvaret stilt til

veggs, hvor media blant annet trekker forsvarsevnen i tvil. Begynte Forsvaret å kjenne på presset fra media og den norske befolkning? Kan dette ha medvirket til å fremprovosere sterkere maktbruk?

Den 14. desember 1972 møttes den øverste ledelsen fra Utenriksdepartementet, Forsvarets overkommando og Forsvarsdepartementet. Hensikten var å evaluere hendelsen og trekke lærdom fra den. De ble enige om å evaluere:

1. Operative/taktiske forhold, slik som våpeneffekt, teknologi, etc.
2. Den fremmede nasjonens hensikt og motiv for å sende ubåter inn i norske fjorder
3. Den sikkerhets- og utenrikspolitiske effekten av slike krenkelser av norsk territorium
4. Informasjon til offentligheten, hva og hvor mye
5. Informasjon/kommunikasjon til berørte myndigheter og til andre land
6. Behandlingen av slike saker på et politisk plan, i Regjeringen og i Stortinget

(Forsvarsdepartementet, 1972)

14. september 1973 var analysene ferdigstilt. Analysen «bekrefter at det var en fremmed ubåt i Sognefjorden i tiden 12 – 24 nov 72.» (Forsvarsdepartementet, 1973, s. 2). Norge konkluderer med at det er behov for en skarpere tilnærming til slike hendelser. Et helt sentralt spørsmål er nettopp knyttet det å angripe en fremmed ubåt. I de tidligere hemmeligstemplede saksdokumentene blir det ofte referert til en Kongelig resolusjon av 19. januar 1951. Den sa at fremmede ubåter som oppdages innenfor territorialgrensen skulle bringes til overflaten, med makt om nødvendig. Denne resolusjonen dannet grunnlaget for mer detaljerte direktiver i 1970. Disse direktivene sa følgende om håndtering av fremmede ubåter:

Når en fremmed ubåt oppdages, skal man slippe fem mindre (ufarlige) varselladninger;

Dersom ubåten ikke kommer til overflaten innen 15 minutter etter varselladninger er sluppet, skal man slippe en synkemine med begrenset effekt;

Dersom dette ikke lykkes, skal man iverksette et «Terneangrep/Anti-ubåtangrep» ved hjelp av Ternemissiler;

Dersom terneangrep ikke lykkes, kan man benytte seg av regulære torpedoer.

Sistnevnte skulle dog kun skje i selvforsvar eller gjennom politisk godkjenning. (I praksis betød dette en godkjenning fra forsvarssjefen, som da hadde rådført seg med forsvarsministeren). (Utenriksdepartementet, 1972)

Under søket i Sognefjorden 1972 ble det benyttet både synkeminer og Ternemissiler (HOLST, 1974). Disse ble angivelig kun brukt som advarsler, og ikke angrep, ifølge forsvarsminister Johan Kleppe: «Sprengladningene som er kastet ut mot ubåten er ment som varsel. Det er et vanlig internasjonalt signal for å få ubåten til å gå opp i overflatestilling» (Glåmdalen 1972.11.24, 1972)

Prosedyrene tillot altså å angripe ubåten, men det ble kun med advarslene. Kan Forsvarsminister Kleppes forklaring om «hensyn til menneskeliv» være et skalkeskjul for at noe ved ubåtjakten ikke gikk som det skulle? Det kan ha vært et spørsmål om vilje. I etterkant viser dokumenter at den forsvarspolitiske ledelsen hadde flere store utfordringer med å angripe ubåten. For det første var man i tvil om en senkning av (den antatt) sovjetiske ubåten ville medføre radioaktive lekkasjer. For det andre var man usikker på om et angrep var verdt det - et angrep ville tross alt øke Forsvarets troverdighet, men samtidig forsure forholdet til en åpenbart overlegen motstander.

Fra politisk hold gikk man gjennom hver eneste avis som omtalte ubåtjakten i Sognefjorden. Der så man blant annet etter hvilke aviser som kritiserte ubåtjakten, og hvilken politisk orientering avisen hadde. I flere av de store norske avisene vil man finne innlegg fra disse novemberdagene i 1972, som kritiserer håndteringen. Spesielt nevneverdig er det at det i november og desember 1972 blir satt frem en del rykter om at den norske politiske ledelsen bevisst lot ubåten unnsnippe – angivelig fordi man fryktet følgene av et norsk angrep. Det har ikke lyktes meg å finne kilder som understøtter denne påstanden. Videre var det uklart hvorvidt «Regjeringen var tilstrekkelig orientert om det forhold at selve regelverket og prosedyren i slike saker kunne føre til at den ukjente ubåten ble senket og med tilhørende tap av menneskeliv» (Utenriksdepartementet, 1972). Det kan altså fremstå som om formalitetene var på plass, men at man egentlig ikke hadde tatt skikkelig stilling til disse formalitetene på et politisk nivå. Dette spriket ble etter alt å dømme en aldri så liten oppdagelse for den forsvarspolitiske ledelsen i etterkant av ubåtjakten.

Dette understøttes av evalueringen av hendelsen som kom ut i 1973. Der ble det slått fast at Forsvarets Overkommando anbefalte skjerpede regler, og Utenriksdepartementet mente at dette kunne forankres i Folkeretten. Samtidig fant man også ut at hverken amerikanske eller britiske prosedyrer innebar annet enn advarsel og bortvisninger. Disse svarene ble delvis

trukket i tvil, all den tid eksempelvis amerikanske ubåter muligens også lusket rundt i andre lands territorier. Det ville være lite gunstig for amerikanerne å anbefale at Norge angrep enhver fremmed ubåt – dersom de selv skulle luske i norske fjorder ... Evalueringen konkluderte også med at den offentlige informasjonsdelingen ikke var god nok under Sognefjorden 1972.

I evalueringen fra 1973 blir det viktig å nå ut til det norske folk med budskapet om at nye revurderte regler nå var myntet på å hevde suverenitet og sikkerhet. Hendelsen i Sognefjorden i 1972 leder altså frem til at de også på det politiske nivå bestemmer seg for å bli mer skarp i håndteringen. Det er grunn til å tro at dette kan ha påvirket jakten i Sunnhordland i 1983 og dermed ledet frem til det skarpe angrepet.

4.3 Norges A/U-materiell

I forrige delkapittel tok vi for oss hvordan evalueringen av Sognefjorden 1972 muligens formet en økt vilje til et rettet angrep mot en fremmed ubåt. Et tema som er vel så relevant, og som også offentligheten trakk i tvil, var om Norge hadde *evnen* til å angripe. I dette delkapittelet skal vi ta for oss utstyret og materiellet som ble benyttet til ubåtjakt fra P-3 Orion, herunder se på styrker og svakheter. Eksempelvis må det ha vært enklere for norske beslutningstakere å angripe fremmede ubåter dersom beslutningstakeren var klar over at en ikke har evnen til å gjøre noen reell skade – og omvendt. Dette kapittelet forsøker å bekrefte eller avkrefte hvorvidt P-3 Orions anti-ubåtmateriell hadde en innvirkning på angrepet i Sunnhordland 1983.

4.3.1 Sensorer

Ombord i flyet benyttet man seg av en rekke sensorer for å detektere og identifisere farkoster. For å oppdage overflategående farkoster (herunder ubåter i overflateposisjon) var det typisk radar som ble brukt. For farkoster i neddykket tilstand kunne mannskapet benytte seg av en magnetisk analog detektor (MAD). En ubåt vil som følge av sitt materiale og utstyr påvirke jordens magnetiske felt – også under vann.

MAD'en måler nettopp endringer i jordens magnetfelt, og vil derfor kunne oppdage ubåter – til tross for at den er nedsenket. Orion-flyet vil selv være med på å påvirke magnetfeltet. For å gjøre denne påvirkningen så liten som mulig er MAD-en derfor plassert i halen på flyet. Dette er den karakteristiske «pinnen» som stikker ut i bakkant av P3 Orion. I tillegg kunne

mannskapet slippe sonarbøyer fra luften. Disse Sonarene kan være enten aktive eller passive. Aktive sonarer både sender og mottar høyfrekvente lydsignaler. Passive sonarer kan kun motta (lytte etter) lydsignaler. Sonarbøyer kommuniserer trådløst med flyet. Slike sonarer ble hyppig benyttet i ubåtjakt. Bare i 1975, ble det sluppet over 3000 slike sonarbøyer av norske og amerikanske P-3B Orion (Johansen, 2016). I tillegg fantes en rekke sensorer for overvåking av ulike elektroniske kommunikasjonsmidler. For visuell oppdagelse benyttet mannskapet seg av infrarøde kameraer. Med disse kameraene kunne man blant annet oppdage ubåter som seilte neddykket med snorkel².

Da som nå, finnes det en rekke naturlige fenomener som preger sensorarbeidet. Topografi, temperatur, og havets innhold var alle faktorer som bød på utfordringer for P3 Orions teknologi anno 1983. Spesielt utfordrende var kanskje vannets ulike sjikt av tetthet. Vannets trykk, temperatur og saltinnhold bestemmer tettheten. Der det finnes forskjeller i slik tetthet, oppstår det et sjikt. Sjiktet kunne variere i dybde. Enkelte sjikt lå så grunt som 20 meter under overflaten.

Vannmassene over dette sjiktet ble jevnlig skiftet ut som følge av vind, nedbør, tidevann, eller tilløp fra ferskvann. Vannmassene under sjiktet forble relativt uendret. Dermed oppstod det også variasjoner av både temperatur og saltinnhold over og under sjiktet, som resulterte i forskjellig tetthet. Denne forskjellen fikk følger for sonarens relabilitet, avhengig av om sonaren var plassert over eller under slikt sjikt. I klartekst betyr dette at signaler som kom fra overflaten (sonarbøyer, sonarer montert på havgående fartøyer) kunne reflekteres opp igjen når det traff sjiktet. Det var i praksis kun ekkoloddet³ som evnet å trenge gjennom dette sjiktet.

For å oppdage en ubåt fra overflaten måtte overflatefartøyet dermed ligge loddrett over ubåten, noe som ikke egnet seg spesielt godt for søk. For å oppdage en ubåt under dette sjiktet måtte sonarsignalet altså sendes fra undersiden av sjiktet.

I praksis betød dette at vi selv måtte bruke ubåter for å oppdage fremmede ubåter under dette sjiktet. Slike sjikt i vannet har ledet frem til flere «falske» ubåter under søk. (Gjelsten, 2013)

---

² Snorkel: Hev- og senkbart «eksosrør» som muliggjorde å seile neddykket med dieselmotor istedenfor elektrisk motor.

³ Ekkolodd: En type sonar som sender lydsignaler rett ned for å måle dybden (men også oppdage fisk, ubåter, m.m.)

I 1983 kunne det altså bli utfordrende for en P3 Orion å si nøyaktig hvor en fremmed ubåt befant seg, og om det i det hele tatt *var* en ubåt. Det betød også at det kunne være vanskelig å *oppretholde* kontakten med den antatte ubåten dersom den først var oppdaget. For å kunne bestemme ubåtens kurs, hastighet og posisjon var man avhengig av å kunne peile ubåten over en viss tid. Den manglende peilingsevnen fikk ikke bare følger for stadfesting og identifisering, men også for effekten av stridsmidler.

4.3.2 Stridsmidler

P-3B Orion var i seg selv kapabel til å utstyres med både torpedoer, dypvannsbomber, miner, og med tiden også raketter. Våre norske skrog var derimot ikke rigget helt slik, og måtte nøye seg med gamle MK 44 torpedoer, samt MK 54 dypvannsbomber. Disse våpnene var ikke spesielt moderne i 1983, og medførte operative begrensninger for maskinens evne til å bekjempe ubåter. Til tross for at Luftforsvaret flere ganger forsøkte å forbedre dette på midten av 1970-tallet, havnet saken i skyggen av storinvesteringen knyttet til kampfly i samme periode. I tredje bind av «Luftforsvarets historie» (2004), hevder Duvsete at norske P-3Bs gamle våpensortiment medførte store operative begrensninger for maskinens evne til å bekjempe ubåter (Duvsete, 2004).

Norges bruk av synkeminer som A/U-våpen kom for alvor på dagsordenen i 1967, etter at en norsk delegasjon hadde gjennomført antiubåtkurset «Senior Officers ASW⁴ Course» i USA. Erfaringene man tok med seg var at synkeminer var lite effektive i åpent farvann, men at man så potensiale i fjorder og lignende former for leder. I klartekst skrev en av de norske deltakerne følgende i erfaringsrapporten: «Bang weapons (f.eks. synkeminer) anbefales ført i sterkt antall, så vel for klassifisering som for senkning av u v b.» (Sjøforsvarets Overkommando, 1967). Rapporten peker altså på at Norge allerede i 1967 vurderte synkeminene som både tiltenkt og kapabel til å senke ubåter.

P-3 Orion slapp også synkeminer i Sunnhordland i 1983. Disse var av typen MK 54. Dette åpner i så fall for at intensjonen kan ha vært å senke fremmede ubåter i samme år. Samtidig må vi her trekke inn P3 Orions nevnte sensor-begrensninger. Om synkeminene i seg selv var kapabel til å senke en ubåt, synes det noe usikkert hvorvidt sensordataene var tilstrekkelig for

---

⁴ ASW = Anti Submarine Warfare (Anti-ubåtkrigføring)

et presist slipp av synkeminer. Det må forutsettes at sensorutfordringene også gjorde seg gjeldende for de samarbeidende marinefartøyene. Det har ikke lyktes meg å finne tilstrekkelig forskningsbasert dokumentasjon rundt synkeminene, for å kunne konkludere rundt Orions evne til å senke en ubåt.

Til tross for manglende dokumentasjon rundt synkeminene, har jeg funnet en tidligere forskningsrapport knyttet til Ternemissilene, som jo også ble benyttet i Sunnhordland i 1983. Vi kan anta at intensjonen med angrepene var den samme, uavhengig av om angrepet kom fra et marinefartøy eller P-3 Orion. Ternemissilene kan derfor tjene som et proxy-eksempel for synkeminene. Ternemissilene ble avfyrt fra marinefartøyer. Missilet fløy mot en peiling og traff så vannet, før den sank og tjente rollen som en vanlig synkebombe. Disse kunne avfyres i salver av seks raketter på en slik måte at synkebombene dannet en linje med 18 meters mellomrom. Denne linjen av raketter var gjerne i forkant av ubåtens fartsretning, slik at det ble dannet en slags eksplosiv «vegg» foran ubåten (Wikipedia, 2021). Forskningsrapporten nevner en treffsikkerhet på 50% innenfor en 750 meters radius, og 20% treffsikkerhet mot mål mellom 750 og 1450 meter. En slik redusert treffsikkerhet må tenkes å ha senket terskelen for bruk av makt. Dermed kan dette være en mulig årsak til at Forsvaret, og dermed også P-3 Orion, gikk til angrep i Sunnhordland i 1983. (Forsvarets Forskningsinstitutt, 1966)

4.4 Diffuse begreper og utfordrende klassifiseringssystemer

Under ubåtjakten i Sunnhordland i 1983 kom det sovjetiske telegrambyrået TESS med følgende på trykk: *«Den norske marine bedøvet så mye torsk med sine raketter og dypvannsbomber at den antagelig har gratis fisk til et helt år til de styrker som tok seg ut under den meningsløse letingen etter de mystiske sovjetiske ubåtene.»* (Tellemann, 2014).

Telegrambyråets trakk regelrett Norges ubåtjakt i tvil. Men hadde TESS rett? Det ville være spesielt pinlig, både for Sovjetunionen og TESS, om Norge hadde gått ut i media og sagt det var en sovjetisk ubåt. Dette ville igjen ha vært med på å forsure de sikkerhetspolitiske relasjonene – i en tid med kald krig. Vi må anta at denne problemstillingen skapte hodebry for norske politikere i 1983, for en ubåtjakt impliserte jo nettopp at en annen nasjon hadde krenket Norge. Det ville altså lønne seg for Norge å være mest mulig sikker på at man jaktet på en faktisk ubåt. I et forsøk på å systematisere dette ble det derfor opprettet et klassifiseringssystem. I kapittelet skal vi se nærmere på dette systemet, og hvorvidt systemet hadde en innvirkning på angrepene i 1983.

Klassifiseringen av sannsynlighet er i hovedsak knyttet til troverdigheten av en fremmed ubåts tilstedeværelse. Vanligvis var klassifiseringen inndelt i følgende kategorier: «*sikker ubåt*», «*sannsynlig ubåt*», «*mulig ubåt*», og «*ikke ubåt*» (Tabell 1). Klassifiserings-begrepene forklares her av senere viseadmiral Bjørnar Kibsgaard:

Tabell 1: Klassifisering av ubåter (Terjesen, Kristiansen, & Gjelsten, 2010)

<i>Sikker ubåt</i>	<i>Hovedkravet er generelt at ubåten må være sett. Observasjonen må være gjort på kort avstand under gode lys- og siktforhold. Observatøren må ha god kjennskap til ubåter og være fortrolig med forholdene på sjøen. Det må heller ikke være det minste tvil om hva som er sett.</i>
<i>Sannsynlig ubåt</i>	<i>Det er ikke grunn til å tvile på observasjonen, men kravene til sikker ubåt er ikke oppfylt.</i>
<i>Mulig ubåt</i>	<i>Denne klassifiseringen dekker et vidt spektrum. På den ene siden har vi en observasjon som kan være en ubåt, og på den andre siden en observasjon hvor man ikke kan utelukke at det er en ubåt. Det kan for eksempel være strømvirvler, drivgods med mer.</i>
<i>Ikke ubåt</i>	<i>Denne betegnelse brukes når man uten særlig tvil kan si at denne observasjonen ikke er av en ubåt.</i>

Terjesen, Kristiansen & Gjelsten hevder i boka «Sjøforsvaret i krig og fred» at Norge absolutt ikke fikk noen «sikre bevis på at fremmede ubåter oppholdt seg ulovlig i norsk territorialfarvann» (2010, s. 414).

I Gjelstens egne studier tre år senere er dog konklusjonen en annen: det finnes sikre klassifiseringer. Observasjonen ble ifølge boka «Fremmede ubåter i norsk fjorder» (Gjelsten, 2013) gjort i Andfjorden i 1970. I samme bok hevdes det også at det var «*sikker ubåt*» i både Tysfjord og Ofoten i samme tidsrom. Begge de sistnevnte faller allikevel bare i en «*antatt sikker*»-kategori, ettersom de ikke møter de formelle kravene til «*sikker ubåt*». At de formelle kravene til «*sikker ubåt*» er såpass strenge har medført at det kun er episoden i Andfjorden som offisielt fikk den sikreste klassifiseringen. Selv i dag finnes det kilder som hevder at Andfjorden aldri var bekreftet (Tellemann, 2014).

Definisjonen på «sikker ubåt» var altså svært streng. Vi har allerede nevnt at sivile øyne gjorde en rekke observasjoner under den kalde krigen. Vi har antatt at de fleste sivile ikke hadde «god kjennskap til ubåter», og dermed kunne sivile observasjoner flest, per definisjon, aldri nå høyere klassifisering enn sannsynlig ubåt. Under ubåtjakten i Sunnhordland i 1983 kom regjeringen etter hvert med retningslinjer for ubåtjakten. Den 29.april, to dager ut i søket, ble følgende bestemt:

1. «Dersom man får nye kontakter med en mulig ubåt, brukes våpen med sikte på å tvinge den til overflaten, selv om det er fare for at ubåten kan gå tapt;
2. Dersom en eventuell ubåt ikke frivillig kommer til overflaten, må det være den stat som har beordret sin ubåt inn i området, som må bære ansvaret for om ubåten blir skadet eller ødelegges, og menneskeliv skulle gå tapt;
3. Dersom en eventuell ubåt ønsker å komme til overflaten, eller norske myndigheter får beskjed om dette fra ubåtens eier, vil våpenbruk bli innstilt;
4. Dersom man går ut ifra at eventuell fremmed ubåt ikke kan unnsnippe, skal man unngå bruk av så virkningsfulle stridsmidler at det kan bli overhengende fare eller risiko for at ubåten går tapt;
5. Dersom en eventuell ubåt forsøker å unnsnippe, og det ellers ikke er mulig å unngå flukt, vil norske myndigheter, som et siste forsvarstiltak, tillate bruk av alle tilgjengelige midler». (NRK, Kveldsnytt 29.april, 1983)

Første retningslinje bruker begrepet «mulig ubåt». Dersom en tolker begrepene i retningslinjene ordrett, ville altså norske myndigheter bruke våpen mot noe som like godt kunne vært drivgods. Det er en nokså offensiv erklæring fra norsk side, når en ser på definisjonen av «mulig ubåt». Det var heller ingen grunn til å betvile at det var minimum snakk om en mulig ubåt – både P3 Orion, en fregatt og en minesveiper hadde alle oppnådd en form for kontakt dagen før disse retningslinjene ble offentliggjort. Begrepsbruken i retningslinje to til fem bryter derimot med klassifiseringssystemet. Her brukes det begrepet «eventuell ubåt». Det har ikke lyktes meg å finne kilder som definerer dette begrepet.

Vi ser altså at klassifiseringssystemet kommer til kort i forhold til retningslinjene som ble utgitt under ubåtjakten i 1983. Dette må antas å kunne ha skapt usikkerhet, ikke bare for den stedlige sjef, men også for den sentrale kommandoen under ubåtjakten. Det kan derfor stilles spørsmålsteget med hvorvidt regjeringen og forsvarsledelsen var tilstrekkelig samkjørt på

dette området. På den annen side har jeg kun lyktes i å spore overnevnte klassifisering tilbake til en fotnote fra Kibsgaard i 1985 – altså to år etter ubåtjakten i Sunnhordland. Dette kan i så fall tale for at denne klassifiseringen ikke var i bruk i det hele tatt under ubåtjakten. Kanskje var begrepene «mulig ubåt» og «eventuell ubåt» bare tilfeldige begreper?

Dette åpner fremdeles for en manglende konkretisering og tydelig samkjøring mellom politikken og den utøvende militærmakten. I etterkant av hendelsen ble følgende klassifisering benyttet for analysen av ubåtjakten i 1983:

Tabell 2: Klassifisering av ubåter under analysen av ubåtjakten 1983 (Gjelsten, 2013, s. 43)

<i>Sikker ubåt</i>	<i>«En gjenstand som er sett og identifisert som ubåt av fagkyndig personell, eller er sett av to eller flere personer omtrent på samme tid, fra forskjellige observasjonssteder, og beskrevet ved klare kjennetegn for ubåt, og der observasjonene må antas å skrive seg fra samme objekt. Sikker ubåt kan også bekreftes fotografisk.</i>
<i>Sannsynlig ubåt</i>	<i>En kontakt som viser sterke og vedvarende, eller gjentagende indikasjoner på å være ubåt.</i>
<i>Mulig ubåt</i>	<i>En kontakt der foreliggende informasjon indikerer tilstedeværelse av en ubåt, men der disse ikke er sterke nok til å rettferdiggjøre høyere klassifisering. Muligheten kan graderes fra liten til stor med mulighetsgraden 1 til 4.</i>
<i>Ikke ubåt</i>	<i>En kontakt som ved nærmere undersøkelser viser seg å ha karakteristikk som utelukker muligheten for at det dreier seg om ubåt.»</i>

Overnevnte klassifisering synes å være mer inkluderende og aksepterende, eksempelvis i sivile observasjoner, og spesielt inn mot den høyeste klassifiseringen. Det har allikevel ikke lyktes meg å finne kilder som dokumenterer at denne klassifiseringen i tabell 2 ble benyttet under operasjonene i Sunnhordland 1983.

For den stedlige sjef som skulle basere sine handlinger på de politiske retningslinjene, blir definisjonen av begrepet «eventuell ubåt» stående som et åpent spørsmål. En kan også se at de

politiske retningslinjene er delt selvmotsigende. Retningslinje nr. 1 taler for å tvinge en ny kontakt til overflaten selv om det er fare for at ubåten går tapt.

Retningslinje nr. 4 søker derimot å unngå å senke ubåten dersom «man går ut ifra at eventuell fremmed ubåt ikke kan unnsnippe» (NRK, Kveldsnytt 29.april, 1983). Hadde de stedlige beslutningstakerne konkrete nok føringer? Var de politiske føringene kun tiltenkt som et kommunikasjonssignal til mulige krenkere? Det kan i så fall forklare den noe diffuse begrepsbruken i retningslinjene. Det kan også være at media kun mottok en forenklet utgave av retningslinjene. Samtidig er det interessant i seg selv at retningslinjene for ubåtjakten sendes ut til den norske befolkning gjennom NRK sin kveldsnyttssending.

Ettersom den norske befolkning ikke kunne bruke disse retningslinjene til noe, styrker dette mistanken om at retningslinjene var tiltenkt media og kommunikasjon – ikke et konkret verktøy som kunne anvendes direkte av beslutningstakerne i Sunnhordland. Til tross for at klassifiseringsbegreper kan ha hatt en innvirkning på våpenbruken i Sunnhordland, synes dette mindre sannsynlig. Klassifisering synes i hovedsak å ha hatt innvirkning på senere analyser av ubåtjakten i 1983. De politiske retningslinjene må tenkes å ha påvirket handlingene i Sunnhordland i 1983, men også tjent som en indirekte kommunikasjon til eventuelle krenkende nasjoner gjennom media.

4.5 «Ennå har man ikke oppnådd kontakt med fremmed ubåt»

Som ansvarlige for forsvaret av Norge ligger det visse forventninger fra samfunnet om Forsvarets evne til å håndtere eksempelvis grensekrenkelser. Som øverste ansvarlige for Forsvaret er det også nærliggende å tro at også norske politikere kjente på «presset» når fremmede ubåter lusket.

I dagene etter det relativt mislykkede søket i Andfjord og Ofoten i 1970, ble Forsvarets evne trukket i tvil i mediene. Én slik avisartikkel åpner med følgende spørsmål i et intervju med den norske kommandørkapteinen Nils A. Bjerkeli:

«Står forsvaret så og si maktesløst mot at fremmede u-båter opererer i nord-norske farvann?»

«Den lange kysten og de mange fjorder gjør det umulig for et lite land med begrensede midler å drive en effektiv overvåkning. Men under gunstige omstendigheter har vi gode muligheter til å få kontakt med ukjente u-båter(...).»

«Har det norske forsvar noen gang klart å finne fremmede ubåter som er meldt sett innenfor territorialgrensen?»

«Nei, men så er dette en meget vanskelig oppgave. Selv om vi klarer å få forbindelse med en fremmed makts u-båt, byr det på meget store problemer å holde på kontakten. Og opplysning om ukjente u-båter skal ikke være svært gamle, før vår oppgave blir nærmest umulig å gjennomføre.» (Lofotposten, 1970)

Dette intervjuet er interessant av flere årsaker. For det første har intervjuet en kritisk undertone som kan indikere et sprik i forventningene mellom Forsvaret og befolkningen. Dette spriket var ikke nødvendigvis tuftet på fakta. Vi vet i ettertid at det ble oppnådd kontakt med ikke bare én, men to fremmede ubåter for den aktuelle episoden. Bjerkeli svarer avkrefteende på spørsmålet om Forsvaret har oppnådd kontakt med fremmede ubåter. Det er svært nærliggende å tro at dette skyldes at informasjonen måtte forbli gradert på dette tidspunktet. Det kan også være at detaljer fra søkene ikke var kommunisert til kommandørkapteinen.

Avisens noe feilaktige overskrift forteller oss at det allikevel er folkets mening som har siste ord i saken. At befolkningen ikke hadde tro på Forsvarets evne til å håndtere ubåter, gjorde seg også gjeldende under episodene i Sunnhordland 1983.

Da NRK intervjuet lokalbefolkningen i Leirvik i Hardangerfjorden, sa de fleste at de trodde det hadde vært en ubåt i fjorden, men at Norge ikke ville lykkes med å få den opp til overflaten. (NRK, Kveldsnytt 29.april, 1983). For det andre må en kunne si at intervjuet ikke uten videre virker beroligende for leseren. Bjerkeli bruker ordet «umulig» to ganger i løpet av dette korte intervjuet. Var det slik at datidens håndtering av fremmede ubåter opplevdes som en umulig oppgave, også sett fra Forsvarets side? Bjerkeli trekker også frem en tredje faktor: ressurser. Bjerkeli konstaterer at Norge ikke har ressursene til å drive effektiv overvåking.

Oppsummert kan en spekulere i følgende påstand for ubåthåndtering i 1970:

1. *Norge var ikke i stand til å nekte fremmede ubåter adgang til norske territorialfarvann*
2. *Norge var ikke i stand til å kontrollere fremmede ubåter når krenkelsen var et faktum*

Dersom disse påstandene var, eller ble oppfattet som, valide av Norges militærpolitiske ledelse kan dette være et sentralt funn. At krenkelsene fant sted kan muligens forklares med at

det eksisterte et de facto differanse i militærmakt mellom Norge og Sovjetunionen. Men var Norge for forsiktige i sin fremferd - evnet vi å avskrekke? Som småstat versus Sovjetunionen er svaret innlysende. Her rører vi ved selve rasjonale bak Norges medlemskap i den nord-atlantiske alliansen. Norge i rammen av NATO var helt klart i stand til å drive troverdig avskrekking av Østblokken. Artikkel 5 i NATO gjorde det klart at et angrep på Norge var å anse som et angrep på alle medlemmer. Men var grensekrenkelser å anse som et angrep? Og enda viktigere: krenkelser som også medlemslandene anså som et angrep? Det er ikke funnet noen kilder som hittil understøtter dette. Fra 1958 hadde Norge også innført selvpålagte restriksjoner på allierte flygninger øst for 24 grader øst. To år senere ble det også innført en tilsvarende restriksjon for militære sjøfartøy som hindret dem fra å operere et stykke øst for Lyngenalpene (Terjesen, Kristiansen, & Gjelsten, 2010).

Vi må kjapt repetere at kommandørkaptein Bjerkeli konstaterte at manglende ressurser var én av årsakene til at Norge ikke lyktes med ubåthåndteringen. I teorien skulle denne ressursmangelen kunne dekkes inn av NATO-ressurser som hadde egeninteresse av å operere i samme område, men ikke øst for restriksjonene. I realiteten var søksområdene ved grensekrenkelser nesten uten unntak vest av restriksjonslinjene.

Dermed kan vi fastslå at NATO ved de fleste anledninger *kunne* bistått med overvåking og håndtering av fremmede ubåter i norske territorialfarvann. Her er det mange faktorer som spiller inn. Først om fremst må en slik støtte for alle praktiske formål også være av egeninteresse for det støttende medlemslandet. Så var faktisk også tilfelle: i 1968 fremmet britiske myndigheter en plan der britiske fly kunne overvåke havområder nord og øst til 24-graden. Disse flyene kunne også operere fra norske flyplasser.

(Klevberg, Request Tango, 2012, s. 271). Dette kulminerte i øvelsen «Gin Clear», som for alle praktiske formål var alt annet enn en øvelse. Det var en skarp overvåking av gapet mellom Grønland, Island, og Norge, der også USA og Canada deltok. (Klevberg, 2012)

Det kan da synes merkelig at Bjerkeli påpeker ressursmangel som delforklaring to år senere. Men ved en nærmere titt er det kanskje ikke så overraskende. Norske myndigheter må ha vurdert at denne integrasjonen av allierte trengte en avskjermende motvekt. Dermed ble det også innført en rekke restriksjoner på antall flyvninger, antall fly, og hvor lenge flyene fikk oppholde seg i Norge. På tidspunktet for Bjerkelis uttalelser var allierte flygninger heller ikke i nærheten av de numeriske maksbegrensningene. Faktisk drøftet Forsvarsledelsen i 1971 hvordan de kunne øke antallet maritime patruljeflygninger (Klevberg, Request Tango, 2012).

Et annet viktig poeng er at det ville sett svært merkelig ut om Forsvaret satte bort ubåtjakten i norske fjorder til allierte i fredstid.

For denne oppgaven er diskusjonen interessant, ettersom bruk av våpen mot fremmede ubåter kan ha vært Norges reaksjon på erkjennelsen av at maritim overvåking alene ikke forhindret grensekrenkelsene. Videre kan det tenkes at overvåkingen av havområdene som innbefattet norske territorialfarvann, ble ansett som Norges eget ansvar. Det forelå heller ingen plan for at allierte skulle engasjere eventuelle grensekrenkende ubåter i norsk territorium. Dette ble trolig vurdert som en farlig og overdreven eskalering – og et klart brudd med hovedlinjene i norsk beroligelse. At Norge selv skulle engasjere fremmede ubåter innenfor grensen på fire⁵ nautiske mil fra land må ha vært vurdert som mer spiselig – og sannsynligvis forståelig fra Sovjetisk side.

Helt avgjørende for en sånn engasjering må ha vært hvorvidt slike angrep hadde til hensikt å senke, skremme bort, eller tvinge opp ubåten – og ikke minst hvilke(n) nasjon(er) som eventuelt seilte i skjul i Norges indre farvann.

4.6 Hvilke nasjoner lusket under overflaten?

I dette kapittelet skal vi se nærmere på hvem disse fremmede ubåtene i norsk territorialfarvann tilhørte. Dette er interessant for oppgaven, ettersom ubåtens nasjonalitet må ha hatt direkte innvirkning på Norges tilnærming til håndtering av slike grensekrenkelser. Den enkleste fremgangsmåten her vil være å se på hvilke nasjoner som hadde interesse av å seile i eksempelvis Norges indre farvann. Dernest må en se på om de aktuelle nasjonene hadde evnen til å drive slike ubåtoperasjoner.

Vi har allerede nevnt i innledningen at Sovjetunionen var forventet å ville entre NATO via flankene, der Norge blant annet står i fremste linje. Både Nordflåten og Østersjøflåten hadde en rekke ubåtklasser. Disse ubåtene seilte i alle havområdene som omgir Norge.

Sovjetunionen hadde vist både vilje og evne til å seile inn i en annen stats territorier, der spesielt Sverige fikk en del uønskede besøk på 1980-tallet. Det er helt på det rene at Sovjetunionen krenket Sveriges territorielle grenser under den kalde krigen. Dette ble blant annet bekreftet i samtaler mellom en Sovjetisk tjenestemann og Aftenbladets Moskva-

---

⁵ Det var først i 2004 at sjøterritoriet ble utvidet til 12 NM

korrespondent. (Knag, 1988). I tillegg ble Sovjeterne tatt på fersken, da en av deres Whiskey-ubåter gikk på et skjær i den svenske skjærgården. (Kjølleberg, 2011).

Det er altså ikke utenkelig at også slike krenkelser ville foregå også i Norge. I likhet med Sverige ligger Norge langs NATOs flanker. Der Sverige lå i seilingskorridoren til Østersjøflåten, lå norske farvann i Nordflåtens seilingskorridor. Det er heller ingen tvil om at Sovjeterne benyttet seg av ubåter for å sette i land hemmelige spioner og annet etterretningspersonell (Pohlmann, 2002). Det er heller ingen tvil om at den Sovjetiske etterretningstjenesten KGB var involvert i operasjoner mot Norge på 1970- og 80-tallet. Eksempelvis kan Arne Treholt-saken trekkes frem i så måte. (Klassekampen, 1984).

Polen er også en aktuell kandidat. Polen har blant annet blitt knyttet til ubåtjakten i Sognefjorden i 1972. (Gjelsten, 2013). Det finnes også enkelte industrielle områder i Sunnhordland som kan ha vært av interesse for flere av disse statene. Blant annet ble det i Skåneviksfjorden utført rekorddykk i 1978, der man testet ut ny teknologi og nytt materiell på havbunnen for å sveise rørledninger på dypt vann (Knudssøn, Bakke, Kumano-Ensby, & Skille, 2015).

I tillegg lå Hydro Husnes innerst i Hardangerfjorden, som også kan ha vært et mål for industrispionasje. I samme tidsrom som ubåtjakten pågikk i Sunnhordland, fikk Norge besøk av en NATO-eskadre. Denne skulle opprinnelig til Oslo, men ble omdirigert til Bergen. NATO uttalte at besøket var tilfeldig, og at omdirigeringen fra Oslo til Bergen skyldtes at regjeringen fryktet 1.mai-opptøyer. (Bergens Arbeiderblad, 1983). Det kan fort tenkes at NATO-eskadren ble omdirigert til Bergen for å vise tilstedeværelse, men dette er ikke direkte relevant for oppgaven. Poenget her er at NATO-eskadrens ankomst til Norge kan ha vært et etterretningsmål for Warszawapakt-ubåter, eller helt enkelt fremprovosert østblokkens tilstedeværelse som sådan.

Hva så med våre allierte styrker? De amerikanske Polaris-ubåtene hadde blant annet Norskehavet som patruljeområde under den kalde krigen (Gjelsten, 2013). Det har også blitt offentlig spekulert i hvorvidt også amerikanske ubåter seilte skjult i svenske skjærgården på 1980-tallet (Pohlmann, 2002). Dette ble angivelig gjort i den hensikt å følge med på Sovjetisk ubåttaktivitet for kunne respondere i rammen av NATO (Pohlmann, 2002). Slike allierte tokt var ikke nødvendigvis et resultat av formaliserte avtaler, men snarere en type aksept og

«felles forståelse» mellom nøkkelpersoner i den svenske marinen og amerikanske embetsmenn.

Med øynene vendt mot våre svenske naboer fikk Norge etter hvert også være vitne til flere tilsvarende og bekymrende hendelser. 11. oktober 1982 fikk svenske sensorer kontakt med det de antok var en Sovjetisk ubåt. Den var på vei innaskjærs i Hårsfjärden i Sverige. Den tidligere svenske marinesjefen Lars Hansson anslo at ubåten hadde med seg dykkere fra sovjetiske spesialstyrker for å drive innhentning. Svenskene detonerer en 600-kilos mine når ubåten er innenfor rekkevidde. Den påfølgende tiden plukket svenske sensorer opp lyder som ifølge analysene var lyden av reparasjonsarbeid. Senere fløt en nød-markør opp til overflaten. Dette er en boks som flyter opp til overflaten og legger igjen en skarp grønn kontrastfarge på vannhinnen slik at en ubåt i nød kan lokaliseres. Nød-markøren som fløt opp til overflaten i det svenske farvannet var av amerikansk type. Svenske marinefartøy fikk siden beskjed om ikke å angripe ubåten ytterligere. (Pohlmann, 2002)

Om ikke annet så åpner hendelsen for at det kan ha vært en amerikansk ubåt som ble angrepet 11. oktober. Richard Sale, en etterrettings-korrespondent fra United Press International, fulgte saken i 1982. I et senere intervju gikk han langt i å hinte til at det godt kunne være en amerikansk ubåt: «Jeg ville ikke bli overrasket om vi hadde Marines fra Norge som holdt øye med Sovjetunionen, og utga seg for å være Skandinavere». (Pohlmann, 2002). At amerikanske ubåter hadde sneket seg inn i Hardangerfjorden uten tillatelse er bekreftet. Det var den amerikanske attachéen i Oslo som bekreftet at dette hadde hendt i 1967. Den bekreftede krenkelsen skjer altså mange år før episodene i Sunnhordland 1983. Tross dette viser eksempelet fra 1967 både en evne og en vilje til å krenke. Dermed åpner dette også for at USA *kan* ha drevet tilsvarende krenkelser også *etter* 1967.

I studien «*Fremmede ubåter i norske fjorder – Realitet eller myte?*» nevner Gjelsten også en rekke andre mulige nasjoner i sin aktøranalyse: Storbritannia, Frankrike, Nederland, Vest-Tyskland. Vest-Tyskland trente ofte i norske farvann. Gjelsten fremholder allikevel at hverken Nederland eller Vest-Tyskland vurderes som sannsynlige krenkere, basert på nasjonenes interesser. Ei heller Danmark eller Sverige, som i teorien hadde evnen til å seile skjult i norsk territorialfarvann. (Gjelsten, 2013)

Ubåtenes nasjonale opphav må helt klart tenkes å ha hatt en innvirkning på norske beslutningstakere. Å senke en sovjetisk ubåt kunne i verste fall tenkes å ha utløst en åpen konflikt. Å senke en nederlandsk ubåt ville ha surnet den internasjonale relasjonen, og ikke minst sett svært dårlig ut for NATO-alliansen.

Å senke en svensk ubåt ville muligens vært en enda «enklere» beslutning. Etersom Sverige ikke var medlem av NATO, var de heller ikke formelt sett alliert. Det ville allikevel vært svært merkelig om nøytrale svenske ubåter lusket rundt i skjul i norske fjorder. I motsatt tilfelle er det i så måte mer forståelig at allierte ubåter seiler skjult i norske fjorder - der man også forventet å finne motstandere fra østblokken. Poenget her er å belyse at angrep gjennomført fra P-3B Orion (og andre norske militære fartøy som sådan) var på sett og vis et sjansespill, all den tid man ikke kunne bekrefte identiteten til ubåten. Det var allikevel Sovjetunionen som var hovedmistenkt i så og si alle fremmede ubåtsaker på 1970- og 1980-tallet (Gjelsten, 2013). En kan derfor tenke seg at norske myndigheter også mistenkte at det var sovjetiske ubåter som ble angrepet av P-3B Orion i Sunnhordland i 1983. Er det utenkelig at tilstanden i Sverige var gjeldende også for Norge?

Noe av grunnen til at «Whisky on the rocks» fikk mye oppmerksomhet var at Sverige hadde en uttalt nøytralitetspolitikk, både gjennom andre verdenskrig og den kalde krigen. Norge på sin side var en mer fremtredende alliansepartner med USA. Historisk sett var Norge også tett knyttet til Storbritannia. Det er derfor nærliggende å tro at Norge iallfall ikke kan ha vært en *mindre* aktuell nasjon å drive ubåtoperasjoner i, sett med Sovjetiske øyne. I tillegg har man fra vestlig side hatt en teori om at Sovjetiske ubåter undersøkte norske fjorder i et slags «feltstudie».

Denne mistanken ble ytterligere styrket da det ble rapportert om mulige sovjetiske ubåter i fjordene ved Svalbard. Man antok at hensikten var da å finne ut hvorvidt sovjetiske ubåter kunne operere med norske fjorder som fremskutt «avfyringsbase» for sine strategiske ubåter (Utenriksdepartementet, 1972). Det finnes altså flere kilder som hevder at det dukket opp amerikanske ubåter der sovjetiske ubåter seilte. Om vi legger til grunn at sovjetiske ubåter seilte i Norske farvann, må vi også regne med at vi har fått besøk av amerikanske ubåter. Vi kan heller ikke utelukke at andre allierte nasjoner har vært til stede med sine ubåter for å følge med.

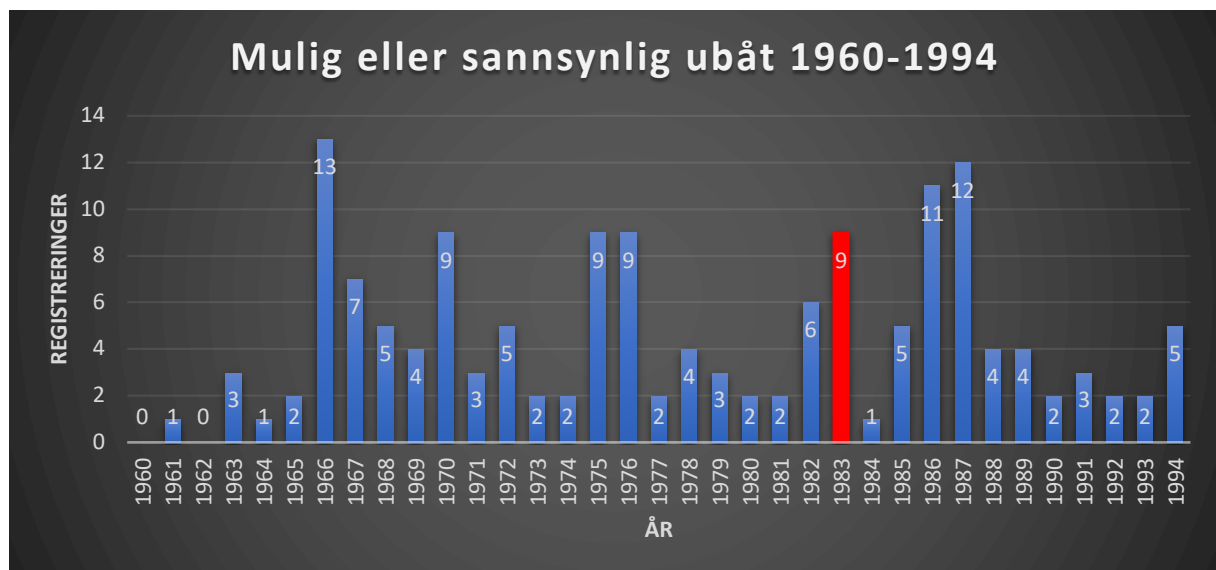

4.7 Antall fremmede besøk og Norges terskel

En økende frekvens i antall ubåtkrenkninger kan ha vært en ytre, sikkerhetspolitisk årsaksforklaring. Når man iverksetter tiltak mot uønskede hendelser, er dette med håp om å redusere frekvensen fullt og helt. Var bombingene i Sunnhordland 1983 et tiltak for å stoppe en økende frekvens med ubåtkrenkninger? I dette delkapittelet skal vi se på statistikken for fremmede ubåter i perioden 1960 og frem mot episodene i Sunnhordland 1983 – og om dette kan være en mulig medvirkende årsak.

Forskeren Ole A. Lindaas benyttet seg i 1995 av Forsvarets årsoversikter for å utforme en statistikk for perioden 1975-1992. Samme år forsøkte E-offiseren Fred. O. Nilsen seg på en tilsvarende statistikk, dog for en bredere tidsepoke (1948-1994).

Professor Rolf Tamnes har forenklet statistikken i bind 6 av verket «Norsk utenrikspolitikkshistorie» (Terjesen, Kristiansen, & Gjelsten, 2010) Her har han samlet alle registrerte meldinger om uidentifiserte ubåter klassifisert som «mulig» eller «sannsynlig» ubåt (Figur 1):

Figur 1: Mulige eller sannsynlige ubåter 1960-1994 (Gjelsten, 2013).

Fra figur 1 kan vi trekke ut noen hovedtrender. Man ser en tydelig økning i perioden 1966-1972. Årene 1975-1976, 1982-1983, og 1986-1987 er alle perioder med en markant økning i antall rapporteringer. Det er viktig å huske på at denne statistikken ikke nødvendigvis gir et korrekt bilde av ubåttaktiviteten. Tabellen viser registrerte observasjoner av mulige eller sannsynlige ubåter. Det er altså godt mulig at det finnes «mørketall» som aldri har nådd

analytikerne og dermed blitt med i statistikken. Dette understøttes av Gjelsten, som i sine egne analyser av statistikken kaller den nøktern (Gjelsten, 2013).

En utfordring med å dokumentere slike «besøk» er at de ofte ble avtalt bak lukkede dører og mellom prominente nøkkelpersoner i utenriks- etterretnings- og forsvarstjenesten.

I studien «Fremmede ubåter i norske fjorder – Realitet eller myte?» forsøker Roald Gjelsten å presentere et grunnlag for å kunne si noe om sannsynligheten av fremmed undervannsaktivitet under den kalde krigen. Studien kikker blant annet på hvem som kan være mulige krenkere, og hva slags motiver disse kan ha hatt. Gjelsten peker videre på tekniske utfordringer knyttet til anti-ubåtoperasjoner på den tiden, og de evigvarende geografiske utfordringene, som akustikk og lydforplantning i fjorder. Videre ser studien på de observasjonene som er gjort, og klassifiseringen av disse.

En gjennomgående utfordring er ifølge Gjelsten, som vi allerede har vært innom, at de formelle kravene til klassifisering av sikker ubåt var svært omfattende og ufravikelige. I kombinasjon med et innledningsvis vagt rapporterings- og analysesystem har dette skapt utfordringer med å si med «formell sikkerhet» at vi har hatt besøk av fremmede ubåter i norske fjorder. Allikevel finnes det nok av bevis som peker på at dette er tilfelle. Vi må anta at det også var svært utfordrende å peke ut en skyldig nasjon i Sunnhordland i 1983.

Ubåtkrenkelsene var tross alt tynget av sikkerhetspolitisk alvor. Dermed var det trolig høy terskel for å offentlige peke på en nasjon – og bevisbyrden lå dermed primært hos den krenkede nasjonen. Norge har en god del statistikk *antall* ubåtkrenkelser fra den kalde krigen, men det har ikke lyktes meg å finne antall krenkelser fra hver enkelt nasjon – ei heller fra episodene i 1983.

5 Konklusjon

I arbeidet med denne studien har angrepene i Sunnhordland 1983 tjent som «det lille studieobjektet i det store». Konseptet er inspirert av Håvard Klevbergs Ph.d-avhandling, der han bruker 333 skvadron som et mindre studieobjekt for å redegjøre for større og mer allmenne betraktninger i norsk forsvars- og sikkerhetspolitikk. Årsaken til at norske P-3 Orion gikk til angrep mot antatt fremmede ubåter i Sunnhordland viser seg å ha en sammensatt forklaring. Det har derfor vært nødvendig å se på både indre og ytre sikkerhetspolitiske faktorer. At Norge gikk til angrep, representerte et åpenbart brudd med norsk handlemåte, sammenlignet med tidligere ubåtjakter i årene før 1983.

Fra et ytre, sikkerhetspolitisk perspektiv har vi sett at Norge så en skummel utvikling da Sovjetiske ubåter angivelig begynte å utforske norske fjorder på Svalbard. Vi har også sett at hendelsen i Sverige ved Karlskrona i 1981 var et ferskt eksempel på grensekrenkelser som må ha befestet en frykt blant norske politikere. Begge situasjoner dro Norge og skandinavia tettere inn i den kalde krigen og ble tatt svært alvorlig av norske myndigheter. Diplomati og en passiv ubåtjakt uten våpenbruk var tilsynelatende ikke tilstrekkelig. Bruk av våpen ser derfor ut til å ha vært norske myndigheters forsøk på å ta et tydeligere, mer offensivt standpunkt mot Sovjetunionen – og samtidig akseptere et mer forsuret diplomatisk forhold til Sovjetunionen.

Fra et indre, forsvarspolitisk syn har vi sett på flere faktorer som må antas å ha bidratt til at ubåtjakten i Sunnhordland endte med angrep. Erfaringene fra lignende ubåtjakter, som i Andfjorden og Ofoten i 1970, samt Sognefjorden i 1972, tilsa at daværende materiell og prosedyrer var lite effektive. Norges antiubåt-materiell møtte på en rekke topografiske og naturrelaterte utfordringer knyttet sensorer. At Norges fjorders utforming gjorde ubåtjakt vanskelig, kan synes å ha hatt en effekt. Det virker sannsynlig at terskelen for å gå til angrep i 1983 har vært lavere, ettersom man visste at det var lite sannsynlig å kunne treffe ubåten. Vi har også sett at deler av Norges A/U-våpen hadde redusert treffsikkerhet, med tanke på å gjøre alvorlig skade på en ubåt. Med den reduserte effekten kan en tenke seg at Norge kunne sende tydelige signaler om at en eventuell krenkelse ville få konsekvenser, uten nødvendigvis å risikere en videre eskalering.

Oppgaven belyser også et tydelig medie- og omdømmefokus. Dette synes å ha vært en betydelig faktor til at man gikk til angrep i Sunnhordland i 1983. Det finnes rikelig med nyhetskilder som åpenlyst stilte seg kritisk til Norges forsvarsevne. Denne kritikken synes å ha økt i takt med antall uidentifiserte ubåtjakter, og ubåtjakter der man ikke lyktes å konkludere med høyeste ubåt-klassifisering. Det virker sannsynlig at dette må ha preget Norges politiske ledelse, som tross alt måtte ta hensyn til både NATO-alliansen, fremtidige nasjonale valg, og Norges internasjonale omdømme. De politiske retningslinjene for ubåtjakten som ble offentliggjort to dager ut i ubåtjakten i Sunnhordland. Retningslinjene skulle sammen med ubåtclassifiseringssystemet danne valide angrepskriterier. Til tross for at oppgaven påpeker praktiske utfordringer ved retningslinjene, ser de allikevel ut til å ha vært den direkte utløsende årsaken til at angrepene ble gjennomført i 1983.

Oppsummert kan man si at årsaken til at norske våpenbruk med P-3 Orion har et komplekst og sammensatt svar: Et Sovjet som stadig kom nærmere, allianserelasjoner, mislykkede ubåtjakter, et stort media- og omdømmepress, samt regjeringens ad hoc retningslinjer for jakten i 1983. En kan ikke utelukke nye krenkelser av norske interesseområder i fremtiden, der Norge vil måtte ta stilling til nettopp våpenbruk, omdømme, internasjonale relasjoner og nye retningslinjer. Denne oppgaven gir et verdifullt innblikk i de mange problemstillingene som oppstår. Vi lever i en verden i stadig utvikling. Teknologien blir fornyet, men disse indre- og ytre problemstillingene vil fremdeles være relevante – også i morgendagens konflikter.

6 Kildekritikk

Flere av kildene som danner grunnlaget for denne oppgaven baserer deg på datidens sannheter. Datidens sannheter står ikke nødvendigvis stødig i møte med nye opplysninger som kommer frem i ettertid. Eksempelvis ble det gjort massive søk med påfølgende angrep i Sognefjorden, basert på meldinger om et nødbluss. Dette ble en utløsende årsak til at angrep ble gjennomført over fjorden om kvelden, 21. november 1972. Datidens vurderingsgrunnlag tok utgangspunkt i at dette nødblusset kom fra en fremmed ubåt i trøbbel. I 2012 ble den etablerte sannheten snudd på hodet. En anonym mann stod plutselig frem i media. Det var han og vennegjengen som hadde skutt opp nødblussene for moro skyld. Konsekvensene ble mye større enn de så for seg, og de valgte dermed å holde tett om saken til den var å anse som foreldet. (Grimeland & Gytri, 2012)

Eksempelet ovenfor viser at tilførsel av nye opplysninger helt eller delvis kan endre sakens omstendigheter og årsaksforklaringer. I eksempelet over vil slike opplysninger eksempelvis svekke et forsøk på å bekrefte at det fantes en ubåt i Sognefjorden. Etersom flere dokumenter og rapporter med tiden avgraderes, vil det alltid tilkomme flere fakta til hendelsene. Dette utgjør en svakhet ved oppgaven, da den trekker inn eldre kilder fra den kalde krigen.

Oppgaven har til hensikt å kaste lys på hvorfor norske P-3 Orion gikk til angrep. Vi må naturligvis forutsette at datidens beslutningstakere måtte ta sine beslutninger basert på de fakta, vurderinger og antakelser som rådet der og da. Dermed er det fullt ut mulig å studere beslutningstakerne og se etter årsaksforklaringer – selv om de muligens besluttet på det som senere kunne vise seg å være uriktige fakta. For oppgavens del utgjør dermed ikke faktuelle feil nødvendigvis noen svakhet sett opp mot problemstillingen.

7 Referanser

- Børresen, J., Gullow, G., & Tamnes, R. (2004). *Norsk Forsvarshistorie - Allianseforsvaret i endring*. Bergen: Eide Forlag.
- Bergens Arbeiderblad. (1983, April 30). Bergens Arbeiderblad, lørdag 30. april 1983. *Kontakt - men ingen nye skudd*, s. 40.
- Bergens Arbeiderblad. (1983, Mai 3). Bomskudd mot skrot. *Bergens Arbeiderblad (1927-41, 1945-91)*., tirsdag 3. mai 1983, s. 36.
- Bergens Arbeiderblad. (1983, Mai 2). FULL KRIG mot ubåten. *Bergens Arbeiderblad (1927-41, 1945-91)*., mandag 2. mai 1983, s. 36.
- Bergens Arbeiderblad. (1983, April 30). *nb.no*. Hentet fra Bergens Arbeiderblad, 30.april 1983, Tilfeldig NATO-besøk:
<https://www.nb.no/items/3ce2329b15a3a7bd628a250715f32303?page=7&searchText=NATO,%20eskadre,%20bergen>
- Det Kgl. Utenriksdepartement. (1974, August 2). RA/S-6794/D/Db/Dbc/L2070/0003. *Notat fra byråsjef Olav Bucher-Johannessen: Sovjetisk ubåt i Grønffjorden på Svalbard?* Oslo, Norge: Riksarkivet.
- Duvsete, S. (2004). *Lufforsvarets Historie, Bind 3, Kalde krigere og barmhjertige samaritaner*. Oslo: Aschehough.
- Finnmark Dagblad. (1970, Juni 1). Fremmed ubåt sett i Ofotfjorden. Hammerfest, Norge.
- Forsvarets Forskningsinstitutt. (1966). *Operational Evaluation of The Terne III Anti-Submarine Weapon System With Increased Firing Range/ MK 8 Rocket*. Lillestrøm: RA/RAFA-3960/D/Di/L0390/0011.
- Forsvarsdepartementet. (1972, Desember 19). RA/S-6794/D/Db/Dbc/L2070/0003. *Ubåtsaken i Sognefjorden - Bearbeiding av erfaringer*. Oslo: Riksarkivet.
- Forsvarsstaben. (1970, September 30). RA/S-6794/D/Db/Dbc/L2070/0003. *Meldinger om fremmede ubåter i norsk sjøterritorium i tiden 27.mai - 3.juni 1970*. Oslo: Riksarkivet.
- Forsvarsdepartementet. (1973, Oktober 15). RA/S-6794/D/Db/Dbc/L2070/0003. *Fremmede ubåter i norske farvann. Analyse av tilfellet Sognefjorden*. Oslo: Riksarkivet.
- Gjelsten, R. (2013). *Fremmede ubåter i norske fjorder - Realitet eller mye?* Oslo: Institutt for forsvarsstudier.
- Grimeland, P. K., & Gytri, A. (2012, November 26). *NRK*. Hentet fra Står fram med sanninga om dei «raude rakettane» - 40 år etter: https://www.nrk.no/vestland/_-vi-skaut-opp-dei-raude-rakettane-1.8672790

Hydro. (2021, August 8). *Hydro*. Hentet fra Hydro Husnes: <https://www.hydro.com/no-NO/om-hydro/hydro-worldwide/europe/norway/husnes/hydro-husnes/>

Johansen, G. J. (2016). *CIA i Norge - Den hemmelige historien*. Oslo: Kagge Forlag.

Kjølleberg, E. (2011, Oktober 28). *NRK*. Hentet fra Whiskey on the Rocks: <https://www.nrk.no/arkiv/artikkel/whiskey-on-the-rocks-1.7814853>

Kjeldstadli, K. (1999). *Fortida er ikke hva den en gang var - En innføring i historiefaget*. Oslo: Universitetsforlaget.

Klassekampen. (1984, Januar 23). *Nasjonalbiblioteket*. Hentet fra Klassekampen, mandag 23. januar 1984 : [mavis.nb.no \(/TitleWork/key/1250510\)](https://mavis.nb.no (/TitleWork/key/1250510))

Klevberg, H. (2012). *"Request tango" 333 skvadron på ubåtjakt - maritime luftoperasjoner i norsk sikkerhetspolitikk*. Oslo: Universitetsforlaget.

Klevberg, H. (2012). *Request Tango*. Oslo: Universitetsforlaget.

Knag, S. (1988, Juli 1). Sovjet innrømmer ubåt-tokter i Sverige. *Morgenbladet*.

Knudssøn, K., Bakke, S., Kumano-Ensby, A., & Skille, Ø. (2015, Oktober 20). *Det dypeste dykket*. Hentet fra NRK: <https://www.nrk.no/dokumentar/xl/det-dypeste-dykket-1.12601303>

Konsulat av de Socialistiske Sovjetrepublikker Samveldet. (1974, August 12). RA/S-6794/D/Db/Dbc/L2070/0003. *Sovjetunionens svar på hendelsen på Svalbard 1974*. Oslo: Riksarkivet.

Lofotposten. (1970, Juni 9). Enda har man ikke oppnådd kontakt med fremmed ubåt. Svolvær, Norge.

Nordisk Tidende. (1966, November 3.). Ny, ukjent u-båt kloss under land ved Lista. USA: Nordisk Tidende.

NRK. (1983, April 29). Kveldsnytt 29.april.

NRK. (1983, April 27). *NRK Dagsrevyen*. Hentet fra Dagsrevyen 27.04.1983: Ubåt i Hardangerfjorden: https://www.nrk.no/video/dagsrevyen-27041983-ubaat-i-hardangerfjorden_178526

NRK. (2007). *NRK*. Hentet fra U2-krisen - da Norge ble truet med atomkrig: <https://tv.nrk.no/serie/spekter/2007/OFAA13002007/avspiller>

NRK. (u.d.). Utklipp fra Kveldsnytt 27.04.1983. *Ubåt i Hardangerfjorden*.

Pohlmann, D. (Regissør). (2002). *The Cold War - Submarines In Enemy's Depth* [Film].

Sandefjords Blad. (1972, November 27). Fremmed ubåt var i Sognefjorden, men den unnslopp . *Sandefjords Blad*, s. 12.

- Sjøforsvarets Overkommando. (1967, September 1). Anvendelse av synkeminer som A/U våpen. *RA/RAFA-3960/D/Di/L0418/0019*. Norge: Riksarkivet.
- Tellemann, P. A. (2014, November 17). *Digitalt Museum*. Hentet fra Ubåtjakt i Andfjorden: <https://digitaltmuseum.no/011085441633/ubatjakt-i-andfjorden>
- Terjesen, B., Kristiansen, T., & Gjelsten, R. (2010). *Sjøforsvaret i krig og fred*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Utenriksdepartementet. (1972, November 22). RA/S-6794/D/Db/Dbc/L2070/0003. *Møtet i Forsvarsbygget 22. november kl. 1400 i anledning av fremmed ubåt i Sognefjorden*. Oslo: Riksarkivet.
- VG. (1983, April 29). Verdens Gang 29.04.1983. *Minst to ubåter ... og flere mini-ubåter - tror Forsvaret*, s. 46.
- Wikipedia. (2021, Mai 8). *Wikipedia*. Hentet fra Terne (våpen): [https://no.wikipedia.org/wiki/Terne_\(våpen\)](https://no.wikipedia.org/wiki/Terne_(våpen))